

ESTUDIOS MINDONIENSES
Volumen 36 (2023), págs. 119-132
ISSN: 0213-4357

TEN A CATEDRAL DE MONDOÑEDO UNHA PORTADA PENITENCIAL?

CELIA CASTRO FERNÁNDEZ

*Catedrática de Historia del Arte del Cuerpo Superior de Enseñanzas Artísticas
lia2ce@yahoo.es*

¿TIENE LA CATEDRAL DE MONDOÑEDO UNA PORTADA PENITENCIAL?

RESUMEN: El presente artículo expone la posibilidad de que tal vez la portada occidental de la catedral de Mondoñedo pudiese haber tenido un carácter penitencial en época medieval. Durante la cuaresma se imponían diversas penitencias a los pecadores con delitos graves y el día de Jueves Santo, después del cumplimiento de las mismas eran absueltos delante de las portadas principales de las catedrales o iglesias, a lo largo de una serie de ceremonias litúrgicas que incluían el Lavatorio de los pies, tras las cuales podían acceder al interior del templo libres de toda culpa. En la portada occidental de la catedral de Mondoñedo se representa un capitel con la escena del Lavatorio de los pies por Cristo a sus discípulos, y hay indicios arqueológicos de que existió un aljibe en sus proximidades. Esto y la representación de la Segunda condena de Daniel —pasaje bíblico relacionado tradicionalmente con la penitencia— en un capitel del arco triunfal del templo, pueden ser factores clave para fundamentar esta hipótesis.

PALABRAS CLAVE: *Portada. Penitencia. Sacramento. Redención. Capitel. Catedral. Liturgia. Lavatorio. Daniel. Ángel. Purificación.*

TEN A CATEDRAL DE MONDOÑEDO UNHA PORTADA PENITENCIAL?

RESUMO: O presente artigo expón a posibilidade de que tal vez a portada occidental da catedral de Mondoñedo puidese ter un carácter penitencial en época medieval. Durante a coresma imponíanse diversas penitencias aos pecadores con delitos graves e o día de Xoves Santo, despois do cumprimento das mesmas eran absoltos diante das portadas principais das catedrais ou igrexas, ao longo dunha serie de cerimonia litúrxicas que incluían o Lavatorio dos pés, tras as cales podían acceder ao interior do templo libres de toda culpa. Na portada occidental da catedral de Mondoñedo represéntase un capitel coa escena do Lavatorio dos pés por Cristo aos seus discípulos, e hai indicios arqueolóxicos de que existiu un alxibe nas súas proximidades. Isto e a representación da Segunda condena de Daniel —pasaxe bíblica relacionada tradicionalmente coa penitencia— nun capitel do arco triunfal do templo, poden ser factores crave para fundamentar esta hipótese.

PALABRAS CLAVE: *Portada. Penitencia. Sacramento. Redención. Capitel. Catedral. Liturxia. Lavatorio. Daniel. Anxo. Purificación.*

DOES THE CATHEDRAL OF MONDOÑEDO HAVE A PENITENTIAL COVER?

ABSTRACT: This article exposes the possibility that perhaps the western façade of the cathedral of Mondoñedo could have had a penitential character in medieval times. During Lent various penances were imposed on sinners with serious crimes and on Holy Thursday, after the fulfillment of the same they were absolved in front of the main portals of the cathedrals or churches, throughout a series of liturgical ceremonies that included the Washing of the feet, after which they could access the interior of the temple free of all guilt. On the western façade of the cathedral of Mondoñedo there is a capital with the scene of the Washing of the feet by Christ to his disciples, and there are archaeological indications that there was a cistern in its vicinity. This and the representation of the Second Conviction. This and the representation of the Second Condemnation of Daniel —a biblical passage traditionally related to penance— in a capital of the triumphal arch of the temple, may be key factors to substantiate this hypothesis.

KEY WORDS: *Cover. Penance. Sacrament. Redemption. Capital. Cathedral. Liturgy. Lavatory. Daniel. Angel. Purification.*

INTRODUCCIÓN

A catedral de Mondoñedo, unha das últimas catedrais do románico galego, chamada *a catedral arrodillada*, polas súas pequenas dimensións e regulares formas, foi, según a documentación existente¹, comenzada e rematada durante a prelatura do bispo D. Martín (1219-1248), que trasladou a Sé desde Ribadeo a Vilamaior de Brea tras o falecemento do bispo Pelayo Cebeira o 3 de novembro de 1218 en San Martín de Mondoñedo.

Aínda que o edificio ten unha clara unicidade, e posiblemente a fábrica foi feita nunha campaña —aparte, claro está das modificacións posteriores— non é de descartar que se aproveitasen algunhas pezas dunha antiga edificación, pois hai nestas diferenzas con respecto ao resto, feito que non restaría importancia ao conxunto.

Co traslado da Sé episcopal a Mondoñedo —Vilamaior de Brea— reafirmase o carácter desta localidade como cidade² comezando así o seu despegue urban³, sendo a catedral un referente para os fieis e un elemento aglutinador da cidade, un punto clave ao redor do cal se reunían para os acontecementos máis importantes. Por poñer un exemplo, as reunións do cabildo, nos primeiros tempos facíanse no alpendre situado na porta principal da catedral⁴. Nun documento datado o 30 de maio de 1287, podemos ler:

“Estaba enterrado junto a la puerta grande de la iglesia Catedral, en el Alpendre”.

1 “Obiit Martinus, bone memorie mindonienses episcopus, natione compostellanus, qui sedem episcopalem obtinuit in era MCCLVII sedit atamen in episcopatu usque ad tres cesioniis sue XXVIII annis et mensibus V infra quod tempus cathedrallem ecclesiam ville maioris construxit, consumavit el consecravit post cesionem II suam uix duobus annis et mensibus IV tandem feliciter migravit at dominum era MCCLXXVIII”... Documento pertencente ao arquivo catedralicio de Mondoñedo. Calendario 1.ª Folio 54 r. Armario 3º. Nº9/1.

2 Xa lle fora otorgada a condición de cidade por Alfoso VII en 1156.

3 F. LÓPEZ ALSINA, *Introducción al fenómeno medieval gallego, a través de tres ejemplos: Mondoñedo, Vivero y Ribadeo*. Universidad de Santiago de Compostela. 1976. pp. 62-64.

4 E. CAL PARDO, *Catálogo de los Documentos Medievales escritos en pergamino, del archivo de la Catedral de Mondoñedo (871-1492)*. Ed Diputación provincial de Lugo. 1990. pp. 283 y 310.

E noutro datado no 6 de xaneiro de 1288:

“Celebrado el cabildo en el Alpendre del Obispo, como de costumbre...”

O programa iconográfico que se desenvolve na súa fachada e interior, pensamos que como en toda catedral románica, non é arbitrario, se non moi pensado para dirixir aos fieis cara a liturxia cristiana de redención. Pecado e redención mostráanse de maneira moi clara como en moitos dos edificios relixiosos románicos, pero nun momento en que o estilo gótico xa nos mostra o triunfo da Gloria e a Xerusalén celeste como premio para os xustos, non deixa de ser curioso que a idea do pecado e o seu castigo perviva de forma tan forte. Si temos en conta que estamos á fin de un estilo, e que os obradoiros que traballaron en Mondoñedo formáronse con outros anteriores, atoparemos en parte unha explicación. Ademáis o de ser unha cidade de novo cuño puido influir en que tamén se vira a necesidade dun programa iconográfico didáctico, que lle enseñara aos fieis os principios básicos da fe cristiana e as consecuencias de non cumprir os seus preceptos.

AS PORTADAS PENITENCIAÍS

O sacramento da penitencia, tamén chamado sacramento da Reconciliación ou da Confesión, é un dos sete sacramentos instituídos por Cristo na Nova Lei, que ten por fin perdoar os pecados cometidos polos cristiáns despois do bautismo.

A reforma gregoriana, levada a cabo polo papa Gregorio VII (1073-1085), aínda que xa comezada durante o pontificado de León IX (1049-1054), servíu para erradicar algunhas desviacións no seo da igrexa, separar o poder civil do relixioso, e afianzar este último. Deulle gran importancia ao arrepentimento e á penitencia como camiño de salvación, destacando neste aspecto algunhas ordes relixiosas como os cistercienses e os franciscanos.

Na Idade Media existían dous tipos fundamentais de penitencia, a *pública* e a *privada*, a primeira delas era dirixida polo bispo, e tiña lugar na porta das catedrais Iniciábase o Mércores de Cinza. Os penitentes presentábanse cubertos cun saial de lá basta, coa cabeza baixa e o rostro na terra, declarándose culpables dos delitos cometidos e aceptando a penitencia imposta⁵. Dita penitencia duraba ata o día de Xoves Santo, no que nunha cerimonia litúrxica oficiada polo bispo, na porta principal da Catedral, os fieis lavábanse os pés

5 Así a describe o rei Alfonso X o Sabio en *Las Siete Partidas*, obra de carácter xurídico escrita durante o seu reinado (1252-1284).

uns a outros rememorando a Cristo e os seus apóstolos antes da última Cea⁶. Despois deste ritual, os fieis entraban no recinto sacro limpos de alma e corpo, dispostos para recibir o sacramento da comunión.

A finais do s. XI e principios do s. XII xa temos exemplos claros de portadas penitenciais, onde se celebrarían estes ritos. O profesor Serafín Moralejo sinala a Catedral de Jaca —consagrada en 1063— como un dos primeiros casos⁷, aínda que non data os capiteis das naves e da portada principal antes do 1090 precisando máis, cara a 1096-1098, e a súa influencia noutros edificios relixiosos da contorna⁸, sendo o máis claro a igrexa de Santa Cruz de la Serós. Nun lúcido e profundo estudo vai analizando o significado de cada figura do tímpano e o seu papel dentro do contexto⁹, asociando o tímpano ao capitel da condena de Daniel ao foso dos leóns, cun sentido penitencial e de redención. O mesmo Moralejo nos seus estudos sobre a catedral compostelá¹⁰, e a súa interpretación do programa iconográfico das portadas, atribúe á porta norte desta un sentido penitencial baseándose na descripción do Códice Calixtino, —escrito por Aymeric Picaud cara a 1140— e nos posteriores estudos de Antonio López Ferreiro¹¹. Tamén fala dun posible sentido penitencial na primitiva porta que da acceso do Panteón dos Reis de San Isidoro de León, construído no último terzo do s. XI.

6 “Antes de la Fiesta de la Pascua, sabiendo Jesús que había llegado su hora de pasar de este mundo al Padre, habiendo amado a los suyos que estaban en el mundo, los amó hasta el extremo. Durante la cena, cuando ya el diablo había puesto en el corazón de Judas Iscariote, hijo de Simón, el propósito de entregarle, sabiendo que el Padre le había puesto todo en sus manos y que había salido de Dios y a Dios volvía, se levanta de la mesa, se quita sus vestidos y, tomando una toalla, se la ciñó.

Luego echa agua en un lebrillo y se puso a lavar los pies de sus discípulos y a secárselos con la toalla con que estaba ceñido. Llega a Simón Pedro, este le dice: Señor, ¿Tú lavarme a mí los pies. Jesús le respondió: Lo que yo hago, tú no lo entiendes ahora, lo comprenderás más tarde. Le dice Pedro: no me lavarás los pies jamás. Jesús le respondió: si no te lavo. No tienes parte conmigo”... (Evangelio de Juan 13/1-16).

7 Hai que ter en conta que a consagración dunha igrexa ou catedral non quere dicir que esta esté rematada, se non que si o estaría probablemente a maior parte da cabeceira desta, e o altar maior, para poder celebrar os oficios relixiosos.

8 A cronoloxía actualmente aceptada para o tímpano de Jaca lévanos ao espazo temporal que media entre 1088 e 1105, como o período máis probable para a súa realización. “El sello de Dios sobre la Iglesia: Tímpanos con Crismón en Navarra y Aragón”. *El tímpano románico. Imágenes, estructuras y audiencias*. Coord por Rocío Sánchez Ameijeiras y José Luis Senra Gabriel y Galán. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela. 2003. p. 97.

9 S. MORALEJO ÁLVAREZ, “La Sculpture Romane de la Cathédrale de Jaca. Etat des questions”. *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxá*. N° 10. Junio de 1979. pp. 79-106.

— “Aportaciones a la interpretación del programa iconográfico de la Catedral de Jaca”. *Homenaje a D. José Mª Lacarra de Miguel*. I. Zaragoza. 1977. pp. 173-198.

10 S. MORALEJO ÁLVAREZ, “La primitiva fachada Norte de la Catedral de Santiago”. *Compostellanum*. Vol. XIV. Octubre-Noviembre 1969. Santiago de Compostela. pp. 623-684.

11 A. LÓPEZ FERREIRO, *Historia de la S.A Iglesia de Santiago de Compostela*. T. X. Santiago de Compostela 1908.

Posteriormente Ramón Yzquierdo Perrin, Teresa Moure Pena e Manuel Castiñeiras González, ou máis recentemente Ángel Almazán entre outros autores¹², falan da importancia da portada penitencial na arte románica, asociada á historia de Daniel e a súa primeira e segunda condena ao foso dos leóns.

Pero non soamente hai alusións ao sacramento da penitencia dun xeito iconográfico, concretamente escultórico, nas portadas das igrexas, se non que ás veces estes programas apoianse con textos alusivos que nos fan comprender máis profundamente o seu significado. Tal é o exemplo de Santa María de Cirio, en Pol (Lugo) —como recolle Rocío Sánchez Ameijeiras¹³— en cuxo umbral pode lerse:

“QUI: VOLUNT: HINC: PER NOS TRANSIRE: AD REGNA POLORVM:
ANTE OCULOS CONDITORIS: TERGAT: MACVLAS PECATORVM”.

Que se traduce:

“Los que quieran de aquí pasar, a través de nosotros, al reino de los cielos, ante los ojos del Creador, limpien las manchas de los pecados”.

Aparte do indudable sentido espiritual do cerimonial da penitencia pensamos que tamén hai neste un sentido de reafirmación, tendo en conta que os sacramentos e a súa litúrxia son un elemento importante da doutrina cristiá, polo tanto o cumprimento e aceptación destes é un alicerce fundamental no funcionamento dunha parroquia ou Sé.

Na Idade Media, nas Sés episcopáis de fundación ou renovación recentemente situadas en cidades tamén de nova creación, era importante representar un programa de imaxes o suficientemente claro para que os fieis comprendesen o significado ou alcance dos seus actos. Os vicios e pecados serán castigados ou perdoados na terra, como un adianto do que a súa alma recibirá despois de morto según os seus méritos.

12 Ciclo penitencial en portada románica del Cristo de Cataláin – Ángel Almazán (angelalmazan.com)

T. C. MOURE PENA, “La Fortuna del ciclo de “Daniel en el Foso de los leones” en los programas escultóricos románicos de Galicia”, *Archivo Español de Arte*, LXXIX, 315, (2006), pp. 279-298.

M. CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “A poética das marxes no románico galego: bestiario, fábulas, e mundo ó revés”. *Profano y pagano en el arte gallego*. Semata: Ciencias sociais e humanidades. Nº 14. Universidade de Santiago de Compostela. 2003. pp. 293-334.

13 R. “SÁNCHEZ AMEJEIRAS, Ritos, Signos y Visiones: El Tímpano Románico en Galicia (1157-1230)”. *El tímpano románico. Imágenes, estructuras y audiencias*. Coord. por Rocío Sánchez Ameijeiras y José Luis Senra Gabriel y Galán. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela. 2003. pp. 47-71.

A PORTADA OCCIDENTAL DA CATEDRAL DE MONDOÑEDO

Podemos supoñer que a portada occidental da catedral de Mondoñedo estaba rematada en 1248, cando concluíu o pontificado de D. Martín, quen, según a documentación conservada consagróu dita catedral en 1246.

Os capitéis nos que descansan as arquivoltas presentan uniformidade cos que se atopan no interior do edificio, sendo labrados posiblemente por dous obradoiros diferentes, un deles que traballaría en edificios de estilo cisterciense, como o próximo mosteiro de Meira, co que hay moitas similitudes estilísticas, e outro, o que realizaría os capitéis historiados, cun complexo programa iconográfico, que coñece os edificios que existían ao longo do camiño de Santiago (Santo Domingo de la Calzada, Agüero), e en Galicia o Pórtico da Gloria, Catedral de Lugo, etc

Nesta fachada occidental, só hai tres capitéis figurados: Do lado esquerdo o que corresponde a arquivolta segunda, que mostra dúas figuras de *arpías*, e no lado dereito os correspondentes ás arquivoltas primeira e segunda, que representan o *Lavatorio dos pés* e unha *loita entre un león e un basilisco*.

Figura 1. Capitel do Lavatorio dos pés. Portada occidental. Primeira columna do lado dereito. Pedra granítica. Catedral de Mondoñedo.

Deixando a un lado as cuestións estilísticas, ás que xa nos referimos noutras ocasións¹⁴, e nas que habería aínda moito que precisar, e, subliñando a tosquedade da labra, sobre todo nos capitéis que representan ás *arpías* e a *loita do león e o basilisco*, e a súa adaptación case forzada á cesta do capitel, vemos no que representa o *Lavatorio os pés* unha maior finura na labra e unha disposición das figuras axeitada á mensaxe da narración bíblica, aínda que a súa data tardía poda ser a explicación dunha perda de axilidade na factura.

É un capitel adosado de dúas caras, tendo como centro neurálxico, na esquina, a figura de Pedro, que coa túnica remangada mostra un xeonllo. Á súa dereita Cristo con nimbo crucífero sinálao coa man dereita mentras que coa esquerda fai ademán de lavarlle os pés. Detrás del hai un anxo, como testemuña do suceso. Tras de Pedro, na outra cara, outros dous apóstolos agardan con obxectos na man, a ser lavados. O capitel conserva restos de policromía. Preténdese unha individualización das figuras dos apóstolos con unha caracterización dos rostros.

Aínda que as figuras de anxos non adoitan a estar nalgúns pasaxes bíblicos, como este, ás veces aparecen, ao meu ver como mensaxeiros e intermediarios entre Deus e os homes, dándolle así á escena un carácter máis próximo¹⁵.

Os ritos penitenciais adoitaban celebrarse na porta principal das catedrais, xeralmente nun alpendre. Sabemos pola documentación conservada que na fachada da catedral de Mondoñedo existía un alpendre donde se celebraban xuízos e reunións do cabildo¹⁶. Na praza que había diante das catedrais adoitaba haber unha pequena fonte que provía de auga para estes rituais. En Mondoñedo, según testemuñas, hai anos, cando se levaron a cabo obras de pavimentación da praza, para subila de nivel, apareceu un pequeno alxibe, e restos de recipientes cerámicos, dato que podería avalar esta hipótese¹⁷.

Pero tamén no interior do edificio hai representacións que podemos relacionar coa penitencia.

14 C. CASTRO FERNÁNDEZ, *Estudio Iconográfico y Estilístico de los capiteles de la Catedral de Mondoñedo*. Ed Diputación Provincial de Lugo. 1993. pp. 63-66.

15 Para entender millor a aparición das figuras de anxos nalgúns escenas nas que non aparecen no texto bíblico, e interesante consultar o traballo de Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ. "La meta del Camino. La catedral de Santiago de Compostela en tiempo de Diego Gelmírez". *Los caminos de Santiago, Arte, Historia y Literatura*. Coord por M. del Carmen Lacarra Ducay. 2005. pp. 219-220.

16 E. CAL PARDO, *Catálogo de los Documentos Medievales escritos en pergamino, del archivo de la Catedral de Mondoñedo (871-1492)*. Ed. Diputación provincial de Lugo. 1990. p. 283.

17 S. SAN CRISTÓBAL SEBASTIÁN, "La Catedral de Mondoñedo". Ed. Diputación Provincial de Lugo. 1989. p. 10.

Na portada occidental de Jaca, no flanco dereito, Moralejo Álvarez identifica un capitel co tema da segunda condena de Daniel ao foso dos leóns, subliñando que é un episodio moi pouco frecuente nos programas iconográficos das igrexas españolas¹⁸ nas que adoita representarse máis a primeira condena.

Na Biblia, no libro de Daniel nárranse estas pasaxes (Dn 6,11-25 e Dn 14, 28-42) que fan referencia á vida de Daniel en Babilonia e a súa condena polo rei ao foso dos leóns provocada por acusacións dos sátrapas que envexaban a súa integridade moral.

A primeira destas condenas desenvólvese no tempo do rei Darío, e a segunda no tempo do seu sucesor o rei Ciro. De ambas Daniel saíu indemne e ileso, e ao destapar o foso atopáron ao profeta sentado, cos leóns lambéndolle os pés. Nas dúas condenas a intervención dun anxo foi decisiva para procurarlle alimento e pacificar aos leóns.

Na segunda condena, desencadeada pola destrución do deus babilonio Bel e a morte do dragón a mans de Daniel —e na que permaneceu no foso por espazo de sete días— puido subsistir grazas a que un anxo, agarrando polos cabelos ao profeta Habacuc —que se atopaba en Xudea— trasladáboo todas as noites a Babilonia, ao foso donde se atopaba Daniel, para que alimentase a este cun cocido e un pan.

Ao cabo dos sete días ao ver o rei que Daniel seguía vivo, liberóuno, arroxando ao foso aos seus acusadores.

Daniel pois, é considerado o prototipo do xusto, un exemplo a seguir:

“Mirad que sucumbe quien no tiene el alma recta, pero el justo vivirá por su fe”¹⁹.

O nome Daniel significa *Dios es mi juez*.

Desde época paleocristiana a pasaxe da condena de Daniel é profusamente representado nos arcos triunfais das igrexas, en mosaicos, en frescos, etc, como exemplo do crente e do xusto. Na arte románica temos ademais representacións en varias portadas de igrexas e catedrais ao longo do Camiño de Santiago.

Como subliñou o profesor Moralejo Álvarez nos seus xa citados estudos sobre a Catedral de Jaca, nesta, cuxa portada occidental tería un carácter penitencial, aparece ademais un capitel no que se representa a segunda condena

18 S. MORALESJO ÁLVAREZ, “Aportaciones a la interpretación del programa iconográfico de la Catedral de Jaca”. *Homenaje a Lacarra*. Zaragoza. 1977. Vol I. pp. 173 y ss.

19 Habacuc 1-2.

de Daniel, pasaxe que se relaciona tamén coa penitencia e posterior redención. Moralejo tamén apunta que esta condena está moi pouco representada na arte románica española, (considérase un texto apócrifo) contrariamente ao que sucede coa primeira condena, cuxa representación é moito máis frecuente:

Solo lo encuentro en los ss XII y XIII en una arquivolta de Ripoll y en sendos capiteles de Santillana del Mar y de las portadas occidentales de Santiago de la Coruña y de la catedral de Ciudad Rodrigo²⁰.

Teresa Moure Pena estuda este tema con profundidade reseñando a súa aparición en varias igrexas galegas, identifica a representación desta segunda condena nun capitel da portada meridional de San Xulián de Moraime, que estaría situado ao lado de outro no que figura a primeira condena. Subliña tamén que este tema é representado con frecuencia nos mosteiros e igrexas benedictinas²¹.

Tamén Manuel Castiñeiras González identificou varias representacións inspiradas no Libro de Daniel na Catedral de Santiago, nos zócalos do Pórtico da Gloria²².

Na nave principal de Mondoñedo, no arco triunfal, hay un capitel de dúas caras cuxa iconografía pode identificarse coa *segunda condena de Daniel*²³, feito reseñado pola autora xa anteriormente²⁴ noutros traballos.

Unha figura con túnica longa, sedente nunha cadeira de brazos²⁵ con visible postura rixida e posición xerárquica, sostendo un libro aberto nos xeonllos, ocupa o ángulo do capitel, a parte máis visible e neurálxica do mesmo, é pois,

20 S. MORALEJO ÁLVAREZ, “Aportaciones a la interpretación del programa iconográfico de la Catedral de Jaca”. *Homenaje a Lacarra*. Zaragoza 1977. Vol I. p. 180.

21 T. C. MOURE PENA, “La Fortuna del ciclo de “Daniel en el Foso de los leones” en los programas escultóricos románicos de Galicia”, *Archivo Español de Arte*, LXXIX, 315, (2006), pp. 281-283.

22 M. CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “A poética das marxes no románico galego: bestiaro, fábulas, e mundo ó revés”. *Profano y pagano en el arte gallego*. Semata: Ciencias sociais e humanidades. Nº 14. Universidade de Santiago de Compostela. 2003. pp. 293-334.

23 Santos Sancristóbal considera sen embargo que neste capitel represéntase un Panto-crátor. S. SAN CRISTÓBAL SEBASTIÁN, *La Catedral de Mondoñedo*. Ed. Diputación Provincial de Lugo. 1989. p. 20.

24 C. CASTRO FERNÁNDEZ, *Estudio Iconográfico y Estilístico de los capiteles de la Catedral de Mondoñedo*. Ed Diputación Provincial de Lugo. Lugo 1993. pp. 52-53.

— “Iconografía dos capitéis da catedral de Mondoñedo: un complexo programa narrativo”. *800 anos Catedral de Mondoñedo*. *Estudios Mindonienses*. Nº 34. Diócese Mondoñedo-Ferrol. 2020-2021. pp. 201-202.

25 A los siete días el rey fue a llorar a Daniel. Acercándose al foso vió que Daniel estaba sentado. Gritando con todas sus fuerzas, dijo: “Grande eres tú, Señor, Dios de Daniel, y no hay otro Dios fuera de Ti”. En seguida lo sacó de allí y arrojó al foso a los causantes de su ruina, los cuales fueron devorados al instante en su presencia”. Dan 14, 40-42.

a figura principal, na que conflúen todas as miradas. Á súa dereita varios animais cuadrúpedos —algún deles en moi mal estado de conservación— miran cara él. Estes animais, que pola súa representación sintética podían confundirse con cóns, son claramente leóns, pois presentan a cola enroscada cara arriba, característica coa que se representan as figuras de leóns no antigo oriente e que pasará a Europa a través dos bestiarios medievais e os álbumes dos obradoiros, estendéndose na alta e baixa Idade Media.

Figura 2. Capitel que representa a segunda condena de Daniel. Situado no arco triunfal entrando á dereita. Pedra granítica. Catedral de Mondoñedo.

Na outra cara do capitel, tremendamente mutilada, hai con todo elementos que nos fan considerar que poda tratarse desta pasaxe da historia de Daniel : Unha figura, nun plano superior, da que apenas se conserva a forma, e da que sae unha gran á, parece agarrar a outra que está en sentido horizontal, tras esta última unha especie de caiado coa empuñadura curva, da que pende un obxecto redondo (¿un pan?), fainos pensar que se trata das figuras do anxo e do profeta Habacuc, que é trasladado ao foso dos leóns para alimentar a Daniel.

O mal estado no que se atopa este capitel non nos permite precisar máis nin obter imaxes de maior calidade, pero pensamos que podíamos estar ante unha das poucas representacións da Segunda Condena de Daniel, tanto en España como en Galicia.

Daniel, prototipo do xusto, é tamén un exemplo de penitencia, de sufrimento e de esperanza, e na súa segunda condena, o pan co que o alimenta o profeta Habacuc considérase un símbolo da eucaristía. No lado esquerdo do arco triunfal cara ao cruceiro hai un capitel que representa claramente a Última Cea. A casi frontalidade e proximidade entre os dous capitéis pode afianzar esta hipótese.

Do mesmo lado esquerdo, no capitel no que descansa o arco triunfal propiamente dicho penso que se reflicten pasaxes da vida de Cristo, un ciclo de infancia, identificándoas como a Adoración dos Magos, a Presentación no templo e a Matanza dos Inocentes²⁶. A Presentación no templo, tamén identificada coa Purificación, ou As Candelas, leva implícita a idea de purificación.

Di Moure Pena no artigo antes citado:

En la primitiva liturgia cristiana abundaban los rituales donde se imploraba el poder salvador de Dios, en las plegarias individuales, en las oraciones bautismales o de la propia vigilia pascual se enumeraba un grupo de personajes que gracias a la intervención divina se habían salvado del mal, del peligro y de la muerte, entre ellos a Daniel. La invocación: ¡Salva me ex ora leonis! Incluida en estas plegarias convirtió al profeta en uno de los primeros referentes invocativos del cristiano que esperaba con su rogativa que Dios ejerciese su indulgencia²⁷.

Na catedral de Mondoñedo, no amplo programa iconográfico que mostran os seus capitéis, son moitas as alusións ao pecado e á penitencia, e por suposto tamén á redención.

Por outro lado tamén a figura de Daniel e considerada tradicionalmente como unha prefiguración de Cristo e o seu sacrificio e resurrección, e con este sentido represéntase moitas veces nas portadas principais das igrexas, e no interior, no arco triunfal.

CONCLUSIÓN

Relacionando todos os datos expostos anteriormente creo que puidese ser que a portada occidental da catedral de Mondoñedo tivera un carácter penitencial. O capitel coa escena do *Lavatorio dos pés* da portada occidental,

26 C. CASTRO FERNÁNDEZ, *Estudio Iconográfico y Estilístico de los capiteles de la Catedral de Mondoñedo*. Ed Diputación Provincial de Lugo. Lugo 1993. pp. 37-45.

27 T. C. MOURE PENA, "La Fortuna del ciclo de "Daniel en el Foso de los leones" en los programas escultóricos románicos de Galicia", *Archivo Español de Arte*, LXXIX, 315, (2006), p. 291.

o capitel no que se representa *a segunda condena de Daniel*, no arco triunfal, e as referencias á penitencia noutros capitéis, fainos pensar que así sexa.

A data na que a catedral foi consagrada polo bispo D. Martín (1246), que según a documentación conservada concluíu as obras do edificio parécenos xa un pouco avanzada para presentar un programa destas características, pois na maioría das catedrais e igrexas construídas nestes anos amósasenos una iconografía na que xa vemos polo menos trazas do novo estilo gótico. O concepto que atopamos en Mondoñedo é aínda plenamente románico, no que a idea de pecado e penitencia está sempre presente, e no que os modelos son comúns aos dunha serie de igrexas atopadas no Camiño de Santiago, e inclusive no Pórtico da Gloria, no que, sendo anterior, vemos máis indicios de “modernidade”.

Esto, penso, pode ser explicable por varias razóns: A obra foi feita por un obradoiro que bebía de fontes anteriores e estaba anclado na tradición, e tamén porque coa reafirmación de Mondoñedo como cidade e Sé episcopal había que darlle un fondo carácter litúrxico, facendo fincapé en sacramentos como a penitencia e a eucaristía, como indispensables para que os fieis adquiriran a redención.

Este sería un punto de partida para estudos máis completos que permitan aclarar todas estas incógnitas.

BIBLIOGRAFÍA

- CAL PARDO, E. *Catálogo de los Documentos Medievales escritos en pergamino, del archivo de la Catedral de Mondoñedo (871-1492)*. Ed Diputación provincial de Lugo. 1990.
- CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M. “A poética das marxes no románico galego: bestiario, fábulas, e mundo ó revés”. *Profano y pagano en el arte gallego*. Semata: Ciencias sociais e humanidades. Nº 14. Universidade de Santiago de Compostela. 2003. pp. 293-334.
- CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M. “La meta del Camino. La catedral de Santiago de Compostela en tiempo de Diego Gelmírez”. *Los caminos de Santiago, Arte, Historia y Literatura*. Coord por M del Carmen Lacarra Ducay. 2005. pp. 219-220.
- CASTRO FERNÁNDEZ, C. *Estudio Iconográfico y Estilístico de los capiteles de la Catedral de Mondoñedo*. Ed Diputación Provincial de Lugo. Lugo. 1993.
- CASTRO FERNÁNDEZ, C. “Iconografía dos capitéis da catedral de Mondoñedo: un complexo programa narrativo”. “800 anos Catedral de Mondoñedo”. Estudos Mindonienses. Nº 34. Diócese Mondoñedo-Ferrol. 2020-2021. pp. 201-202.
- Dn 6,11-25 e Dn 14, 28-42.
- LÓPEZ ALSINA, F. *Introducción al fenómeno medieval gallego, a través de tres ejemplares: Mondoñedo, Vivero y Ribadeo*. Universidad de Santiago de Compostela. 1976.

- LÓPEZ FERREIRO, A: *Historia de la S.A Iglesia de Santiago de Compostela*. T. X. Santiago de Compostela 1908.
- MORALEJO ÁLVAREZ, S. "La Sculpture Romane de la Cathédrale de Jaca. Etat des questions". *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxá*. Nº 10. Junio de 1979. pp. 79-106.
- MORALEJO ÁLVAREZ, S. "Aportaciones a la interpretación del programa iconográfico de la Catedral de Jaca". *Homenaje a D. José Mª Lacarra de Miguel*. I. Zaragoza. 1977. pp. 173-198.
- MORALEJO ÁLVAREZ, S. "La primitiva fachada Norte de la Catedral de Santiago". *Compostellanium*. Vol XIV. Octubre-Noviembre 1969. Santiago de Compostela. pp. 623-684.
- MOURE PENA, T. C. "La Fortuna del ciclo de "Daniel en el Foso de los leones" en los programas escultóricos románicos de Galicia", *Archivo Español de Arte*, LXXIX, 315. Madrid. 2006. pp. 279-298.
- SÁNCHEZ AMEIJERAS, R. "Ritos, Signos y Visiones: El Tímpano Románico en Galicia (1157-1230)". *El tímpano románico. Imágenes, estructuras y audiencias*. Coord por Rocío Sánchez Ameijeiras y José Luis Senra Gabriel y Galán. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela. 2003. pp. 47-71.

WEBGRAFÍA

- Ciclo penitencial en portada románica del Cristo de Cataláin – Ángel Almazán (angelalmazan.com)